

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Ο Φ. Πέτσας και η αρχαιολογική έρευνα στη Μακεδονία

Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη

doi: [10.12681/makedonika.707](https://doi.org/10.12681/makedonika.707)

Copyright © 2015, Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. (2010). Ο Φ. Πέτσας και η αρχαιολογική έρευνα στη Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 39(1), 255–262. <https://doi.org/10.12681/makedonika.707>

Ο ΦΩΤΙΟΣ ΠΕΤΣΑΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Οι δεκαετίες του '50 και '60 υπήρξαν για τη Μακεδονία η περίοδος οργάνωσης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, υπεύθυνης για την αρχαιολογική έρευνα και όλα τα σχετικά με αυτή θέματα, ταυτόχρονα όμως και η εποχή δημιουργίας των απαραίτητων υποδομών για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Στα χρόνια αυτά καθιερώνονται οι ανασκαφές σωστικού χαρακτήρα που διενεργούνται μέσα στα πλαίσια των δημόσιων και ιδιωτικών, κυρίως οικοδομικών, έργων και αρχίζει η συστηματική καταγραφή των ακίνητων και κινητών αρχαίων που στεγάζονταν στις περισσότερες περιοχές σε Δημοτικά καταστήματα και σχολεία με τη φροντίδα φιλάρχαιων κυρίως εκπαιδευτικών. Καταρτίζονται οι πρώτοι αρχαιολογικοί χάρτες μεγάλων πόλεων, όπως της Θεσσαλονίκης, της Κοζάνης, της Έδεσσας και κατασκευάζονται μουσεία στις πρωτεύουσες των νομών. Αν ανατρέξει κανείς στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου και άλλων περιοδικών –όπως στα Μακεδονικά– των χρόνων εκείνων, μπορεί να σχηματίσει μία ακριβέστατη εικόνα των αρχαιολογικών πραγμάτων στη Μακεδονία τόσο από επιστημονικής όσο και από διοικητικής άποψης από τις εκτενείς και επιπεριστατωμένες εκθέσεις του Εφόρου Αρχαιοτήτων Φώτιου Πέτσα. Ορισμένες από αυτές, εμπλουτισμένες με πλήθος από εικόνες, τοπογραφικά, αρχιτεκτονικά σχέδια, βιβλιογραφία και χρήσιμα ευρετήρια αποτελούν σημαντική προσφορά σε μία πολύπλευρη γνώση της ζωής των αρχαίων Μακεδόνων.

Οι περιοχές αρμοδιότητας της ΙΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ήταν αυτές στις οποίες για πρώτη φορά μεταπολεμικά στη Μακεδονία, στις αρχές της δεκαετίας του '60, άρχισε ο συστηματικός έλεγχος και η καταγραφή των γνωστών αρχαιοτήτων, ακίνητων και κινητών των τοπικών συλλογών, πρωταρχικό, όπως φαίνεται, μέλημα του Φώτιου Πέτσα, Εφόρου στην ΙΓ' Αρχαιολογική Περιφέρεια, μία εκτεταμένη Υπηρεσία, από τη Βέροια ως τα Γρεβενά. Έτσι, την εποχή αυτή ελέγχονται και καταγράφονται τα αντικείμενα πολλών συλλογών σ' όλη τη Δυτική Μακεδονία, τη Σιάτιστα, το Τσοτύλι, το Αξιόκαστρο, τις Λικνιάδες, την Αιανή του νομού Κοζάνης, ενώ παράλληλα διενεργούνται ανασκαφές στην Κοζάνη και τη Νεάπολη, το Άργος Ορεστικό του νομού Καστοριάς, το Σπήλαιο Γραβών, το νεκροταφείο των τύμβων στη Βεργίνα και σε οικόπεδα της Βέροιας,

στο σπήλαιο του Ροδοχωριού της Ημαθίας, τη νησίδα του Αγίου Αχιλλείου στη λίμνη Πρέσπα, ενώ διευκολύνεται με κάθε τρόπο η ανασκαφή της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής στον σημαντικό οικισμό της αρχαιότερης νεολιθικής εποχής της Νέας Νικομήδειας. Πλήθος αντικειμένων από παραδόσεις, κυρίως όμως από τις πολυπληθείς περιόδους του Εφόρου σε όλη τη Δυτική Μακεδονία, εμπλουτίζουν τις τοπικές συλλογές και στη συνέχεια τα μουσεία.

Ολοκληρώνεται επί θητείας του η κατασκευή του Αρχαιολογικού Μουσείου Βέροιας, όπου εγκαθίσταται η Αρχαιολογική Υπηρεσία, οργανώνεται η Βιβλιοθήκη, τα αρχεία της Εφορείας και εκτελούνται οι εργασίες έκθεσης των αρχαιοτήτων στο Μουσείο και των γλυπτών στην αυλή του. Μετά από 40 και πλέον χρόνια είμαστε υποχρεωμένοι, λόγω της στενότητας του χώρου έκθεσης και των αποθηκών του Μουσείου, με την υπερβολική αύξηση των ευρημάτων, κυρίως από τις ανασκαφές που εκτελούνται μέσα στα πλαίσια των μεγάλων δημόσιων έργων, π.χ. της Εγνατίας, να προβούμε στην εξοικονόμηση χώρου για την έκθεση με την προσθήκη ημιορόφου, τη χρησιμοποίηση μιας παλιάς αποθήκης, τη δημιουργία θύρας εξόδου και την τοποθέτηση ανελκυστήρα για άτομα με ειδικές ανάγκες, παράλληλα με τις εργασίες επανέκθεσης. Το παραπάνω έργο χρηματοδοτείται από το Γ' ΚΠΣ και έχει αρχίσει ήδη να εκτελείται. Στη φάση αυτή της καταγραφής του αρχαιολογικού υλικού για τη σύνταξη της μουσειολογικής μελέτης, μας δόθηκε η ευκαιρία να εκτιμήσουμε ακόμα μία φορά το έργο του Φ. Πέτσα, αλλά και των διαδόχων του στον χώρο αυτό, της Αγγ. Ανδρειωμένου, της Κ. Ρωμιπούλου, του Γ. Τουράτσογλου, καθώς και των νεότερων συναδέλφων.

Η περιοχή των Λευκαδίων συγκεντρώνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Φ. Πέτσα. Εδώ ανασκάπτει το 1954 τον μακεδονικό τάφο της Κρίσεως, μοναδικό ταφικό μνημείο για τη διακόσμηση της πρόσοψής του, με τον συνδυασμό στοιχείων δύο αρχιτεκτονικών ρυθμών και τις παραστάσεις των Κριτών του Κάτω Κόσμου. Φροντίζει για την προστασία και την επισκεψιμότητα του τάφου με την κατασκευή στεγάστρου και πρόσβασης, ενώ η δημιουργία του το 1966, που υπήρξε και το θέμα της διδακτορικής του διατριβής, αποτελεί ως σήμερα μία από τις πλέον πλήρεις και εμπειριστατωμένες επιστημονικές μελέτες, καθώς αποκαλύπτονται σ' αυτή παράλληλα με την ειδική βαθιά επιστημονική γνώση, το εύρος της κλασικής παιδείας του ερευνητή, αλλά και το πολύπλευρο ενδιαφέρον του σε θέματα όχι μόνον αρχιτεκτονικής, πλαστικής και ζωγραφικής, αλλά και τοπογραφίας.

Η ΙΖ' Εφορεία θεωρώντας τον τάφο της Κρίσεως ως ένα από τα σπουδαιότερα ταφικά μνημεία του ελλαδικού χώρου και όχι μόνον, ανέλαβε το δύσκολο έργο της συντήρησης και αναστήλωσης της πρόσοψής του. Ο ανασκαφείας Φ. Πέτσας είχε βρει την καμάρα του προθαλάμου πεσμένη, έτσι,

πολύ σωστά, δεν προχώρησε στην αφαίρεση όλης της επίχωσης του προθαλάμου, για να εξασφαλίσει τη στήριξη της πρόσοψης και τοποθέτησε μπροστά της ένα ξύλινο ικρίωμα που παρέμεινε στη θέση του για 40 περίπου χρόνια σηματοδοτώντας την επικινδυνότητα της κατάστασης του μνημείου, με τα βαθιά ρήγματα στους λίθους της πρόσοψης, τις απολεπίσεις των κονιαμάτων και την έντονη οπισθοχώρησή της που έφθανε περίπου το μισό μέτρο στο ανώφλι της εισόδου. Η κατάσταση του μνημείου χειρότερη και από την άνοδο της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα, που δημιουργούσε απαράδεκτες για το μνημείο συνθήκες υγρασίας. Οι προσπάθειες της Εφορείας από τη δεκαετία του '80 να βρεθούν λύσεις σωτηρίας του μνημείου ευοδώθηκαν τελικά το 1998. Αφού έγινε προετοιμασία σχεδόν δύο χρόνων για τη στερέωση των κονιαμάτων της πρόσοψης από συντηρητές της Δ/σης Συντήρησης Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού, ώστε να περιορισθούν οι αποτοιχίσεις στις εντελώς απαραίτητες και για να γίνει η προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού για το έργο της αναστήλωσης – αυτό εκτελέστηκε μέσα στα πλαίσια του Β' ΚΠΣ με την εποπτεία του μηχανικού Κ. Ζάμπα–, αφαιρέθηκαν από την πρόσοψη του τάφου 93 λιθοπλίνθοι βάρους 60 περίπου τόνων με τη βοήθεια μίας γερανογέφυρας, ταξινομήθηκαν σε ράφια περιμετρικά του μνημείου, και αφού συντηρήθηκαν, επανατοποθετήθηκαν με τον ίδιο τρόπο στη θέση τους, αποκαθιστώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την πρόσοψη του τάφου. Πριν από την έναρξη των αναστηλωτικών εργασιών κατά την αφαίρεση της υπόλοιπης επίχωσης του προθαλάμου, εκτός των αντικειμένων που σχετίζονταν με τις εκεί ταφές, βρέθηκε και μία λίθινη ενεπίγραφη πλάκα με ωνές –συμβόλαια αγοραπωλησίας–, που συμπληρώνει το άλλο μισό της, το οποίο είχε βρει και δημοσιεύσει ο Φ. Πέτσας στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα*. Το νέο εύρημα δημοσιεύεται από την υπογράφουσα και τη Λ. Στεφανή σε μελέτη αφιερωμένη στη μνήμη του Φ. Πέτσα, στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα* 2003. Την περίοδο 1996-1998 για τον περιορισμό της υγρασίας του μνημείου είχαν πραγματοποιηθεί περιμετρικά του γεωτρήσεις, σύμφωνα με μελέτη του Γεωλογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, τα αποτελέσματα των οποίων μετά τα πρώτα χρόνια δεν ήταν πολύ ικανοποιητικά. Έτσι, πολύ συχνά η στάθμη των υπόγειων υδάτων περιέκλειε επικίνδυνα το μνημείο και η χρησιμοποίηση ακόμα και επαγγελματικών αντλιών ήταν σχεδόν καθημερινή. Στόχος των νέων επεμβάσεων ήταν ο περιορισμός της υγρασίας με αποστραγγιστικό σύστημα περιμετρικά του τάφου, η βελτίωση του υπάρχοντος στεγάστρου με στεγανοποίηση και θερμομόνωση και η αναμόρφωση της πρόσβασης στο μνημείο, έτσι ώστε να αποκαθίσταται η αίσθηση του αρχικού καταφερικού δρόμου του τάφου, ο επισκέπτης να αντικρίζει την πρόσοψη από το σωστό ύψος και να εξασφαλίζεται η προστασία της με το άνοιγμα των θυρών του στεγάστρου. Το έργο

της ανάδειξης του τάφου εντάχθηκε στο Γ ΚΠΣ και εκτελέσθηκε με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Κ. Τροχίδη. Παράλληλα με τις παραπάνω εργασίες δημιουργήθηκε πρόσβαση σε ανελκυστήρα για την εξυπηρέτηση ατόμων με ειδικές ανάγκες, κατασκευάσθηκε νέο φυλάκιο και τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες, ώστε ο τάφος να είναι και πάλι επισκέψιμος, αν και η συντήρηση των τοιχογραφιών της πρόσοψης από τη Δ/ση Συντήρησης Μνημείων βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη. Πρέπει να αναφερθεί, ακόμα, η αποκάλυψη, κατά τη διάρκεια των εργασιών αναμόρφωσης της πρόσοψης του τάφου της Κρίσεως ενός ακόμα μακεδονικού τάφου με στοιχεία ιωνικού ρυθμού στην πρόσοψη. Ο τάφος εγκλιβωτίσθηκε σε κέλφος από σκυρόδεμα και είναι ορατός και προσεγγίσιμος από μικρή είσοδο στο κατώτερο σημείο της πρόσοψης του τάφου της Κρίσεως, ενώ πάνω του αποκαταστάθηκε η λειτουργία του επαρχιακού δρόμου που οδηγεί προς τη Χαρίεσσα.

Στη θέση Τσιφλίκι της Νάουσας ο Φ. Πέτσας ανασκάπτει παλαιοχριστιανικές βασιλικές, στην ίδια θέση που και η ΙΖ' ΕΠΚΑ το 2003 ερευνά τα λείψανα μιας ακόμα από αυτές. Με τις ανασκαφές του στο Μπαλτανέτο της Νάουσας αποκαλύπτονται κτίρια ρωμαϊκών χρόνων με ψηφιδωτά δάπεδα, ενώ παράλληλα φροντίζει για τη συντήρηση και την προστασία του χώρου. Ανάλογη φροντίδα επιδεικνύει και για τη συντήρηση και των άλλων μακεδονικών τάφων στα Λευκάδια, τον Αλιάκμονα, τα Παλατίτσια, αλλά κυρίως στον τάφο που ανέσκαψε ο καθ. Κ. Ρωμαίος στη Βεργίνα με την κατασκευή συστήματος απορροής των όμβριων υδάτων και τοιχίων αντιστήριξης στις πλευρές του μνημείου. Επιμένω στις εργασίες προστασίας των μνημείων από τον Φ. Πέτσα, για να τονίσω τη σπουδαιότητά τους, την οποία σήμερα κατανοούμε πολύ καλά, καθώς η συντήρηση και η ανάδειξη των μνημείων αποτελεί το κύριο αντικείμενο των αρχαιολογικών έργων του Γ' ΚΠΣ. Είναι πλέον σήμερα γενικά παραδεκτό ότι η μελέτη συντήρησης – ανάδειξης ενός μνημείου και η υλοποίησή της είναι πολύ πιο δύσκολα έργα και πιο δαπανηρά από την ανασκαφή του. Έτσι, είναι πραγματικά αξιοθαύμαστο το έργο του Φ. Πέτσα στον τομέα αυτό, σε μία εποχή με περιορισμένες ακόμα τεχνικές δυνατότητες.

Η ταύτιση της Μιέζας με την περιοχή που εκτείνεται από τον σύγχρονο οικισμό του Κόπανου ως τα Λευκάδια και από τη Νάουσα ως τη Χαρίεσσα, εκτός των γραπτών πηγών και των πρόσφατων ανασκαφικών στοιχείων, βασίζεται κυρίως στον Φ. Πέτσα, ο οποίος ταύτισε τα σπήλαια στη θέση Ισθόρια της Νάουσας με το Νυμφαίο και τη Σχολή του Αριστοτέλους, που αναφέρονται από τον Πλούταρχο στον *Βίο τον Αλεξάνδρου*, ως η θέση όπου ο Αριστοτέλης δίδαξε στον νεαρό Αλέξανδρο και σε άλλους γόνους αριστοκρατικών οικογενειών τη φιλοσοφία, τις τέχνες και τα μαθηματικά και όπου ως την εποχή του Πλουτάρχου διασώζονταν τα λίθινα έδρανα και

οι υπόσκιοι περιπάτοι. Η ανασκαφή του Φ. Πέτσα στη Σχολή του Αριστοτέλους το 1965, 1966 και 1968 και η πρώτη διαμόρφωση είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί στη θέση αυτή ένας σημαντικός αρχαιολογικός χώρος σε ένα θαυμάσιο φυσικό περιβάλλον. Στις εργασίες ανάδειξης του χώρου από την ΙΖ' ΕΠΚΑ, το 1988 και 2001, κρατήθηκαν τα βασικά στοιχεία της αρχικής διαμόρφωσης με νέες κατασκευές. Έτσι, ο χώρος απέκτησε νέα είσοδο και περίφραξη, κατασκευάστηκαν νέα ξύλινα κιγκλιδιάματα στο περιπατητικό μονοπάτι, εξομαλύνθηκαν οι κατωφέρειες με ξύλινες βαθμίδες, κατασκευάστηκαν πάγκοι ανάπαυσης των επισκεπτών, τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες, εξασφαλίστηκε η πρόσβαση ατόμων με ειδικές ανάγκες, ενώ παράλληλα έγιναν εκτεταμένες εργασίες στερέωσης μεγάλων επιφανειών βράχων στα στωικά κτίρια με ειδικές αγκυρώσεις. Ο ηλεκτροφωτισμός του χώρου, που έχει χρησιμοποιηθεί πολλές φορές ως χώρος τελετών έναρξης συνεδρίων που διενεργούνται στην περιοχή, έγινε από τον Δήμο Νάουσας. Μετά και την κατασκευή, αυτή την εποχή από τον Δήμο Νάουσας, με τη χορηγία του Χρ. Λαναρά, ενός κτιρίου πολλαπλών χρήσεων σε γειτονικό αγροτεμάχιο, η Σχολή του Αριστοτέλους θεωρούμε ότι πληροί πλέον όλες τις προϋποθέσεις ενός πλήρως αναδεδειγμένου αρχαιολογικού χώρου.

Μία ακόμα επιβεβαίωση της ταύτισης από τον Φ. Πέτσα της θέσης της Μίεζας, αποτελούν τα στοιχεία των ανασκαφών της ΙΖ' ΕΠΚΑ στην περιοχή αυτή, τα δημόσια κτίρια, τα νεκροταφεία και το θέατρο μιας ακμάζουσας πόλης που είναι σήμερα σχεδόν από όλους τους ερευνητές παραδεκτό ότι πρόκειται για τη Μίεζα. Το ενδιαφέρον του Φ. Πέτσα για την περιοχή αυτή του νομού Ημαθίας αποδεικνύει και μία ακόμα μελέτη του στο περιοδικό *Μακεδονικά* με ενδιαφέρουσες γλωσσολογικές παρατηρήσεις για το όνομα της Νάουσας.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούν μερικές από τις ενέργειες της υπηρεσίας μας σχετικά με τα μνημεία της Μίεζας. Εκτός από τη δημιουργία υποδομών σε κτίρια και εξοπλισμό για τη βελτίωση της εκτέλεσης του αρχαιολογικού έργου στην περιοχή, έχουν κατασκευασθεί νέα προστατευτικά στέγαστρα και τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες στους μακεδονικούς τάφους των Ανθεμίων, Κινχ, Λύσωνος-Καλλικλέους και στον λαξευτό τάφο του Κόπανου, στον τελευταίο με τη στήριξη του Δήμου Ανθεμίων. Έχει εκπονηθεί μελέτη συντήρησης του αρχαίου θεάτρου και έχει ενταχθεί το έργο της συντήρησής του στο Γ' ΚΠΣ. Επίσης, αναμένεται η έγκριση της μελέτης αποκατάστασης τμήματος δημόσιου κτιρίου της Μίεζας και η ύλοποίηση της μελέτης της Δ/σης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων για την αποκατάσταση της καμάρας της οροφής του προθαλάμου του τάφου της Κρίσεως. Για τον μακεδονικό τάφο των Λύσωνος-Καλλικλέους, που παραμένει κλειστός για τη διατήρηση σταθερών συνθηκών υγρασίας-

θερμοκρασίας, σύμφωνα και με τη σύσταση της Δ/σης Συντήρησης Αρχαίων Μνημείων, η υπηρεσία μας εκπόνησε μελέτη ανάδειξης του με την πρόταση να κατασκευασθεί στο ίδιο αγροτεμάχιο υπόσκαφο κτίσμα, στα τοιχώματα του οποίου να προβληθούν φωτογραφίες των τοιχογραφιών σε κλίμακα 1:1. Επιπλέον, σε παράπλευρη αίθουσα, υπόσκαφη και αυτή, θα ήταν δυνατή η έκθεση εποπτικού υλικού για τους μακεδονικούς τάφους της Μακεδονίας και της περιοχής της Ημαθίας ειδικότερα. Δυστυχώς η πρόταση δεν εγκρίθηκε, καθώς κρίθηκε δαπανηρή για μία επέμβαση που δεν αφορά στο ίδιο το μνημείο. Έτσι, η Εφορεία προγραμματίζει την αναμόρφωση της προτείνοντας τη δημιουργία της κλειστού χώρου κάτω από το υπάρχον στέγαστρο με έκθεση φωτογραφιών των τοιχογραφιών και παράλληλα την εγκατάσταση ειδικής κάμερας για την εξέταση των τοιχογραφιών από τους επισκέπτες.

Το 1963, επί θητείας του Φ. Πέτσα, αρχίζει η κατασκευή του Αρχαιολογικού Μουσείου της Φλώρινας και οργανώνεται η έκθεση των αρχαιοτήτων του νομού Φλώρινας, που διατηρείται με την ίδια μορφή ως το 1998. Τότε σημαντικές φθορές του κτιρίου μας υποχρεώνουν να προβούμε στη γενική επισκευή του και να οργανωθεί εκ νέου η έκθεση με θεματικές ενότητες που αντιπροσωπεύουν την ιστορία του τόπου από τους προϊστορικούς ως και τους ρωμαϊκούς χρόνους, εμπλουτισμένες με τα νέα ευρήματα που προέκυψαν από τις ανασκαφές των δεκαετιών του '80 και '90, ενώ λίγο νωρίτερα είχε δημιουργηθεί έκθεση βυζαντινών αρχαιοτήτων και των ευρημάτων της ανασκαφής δύο ελληνιστικών πόλεων στον όροφο του κτιρίου. Στις αρχές της δεκαετίας του '60 κινείται και η διαδικασία απαλλοτριώσεων στην περιοχή των τειχών της Βέροιας, στην είσοδο από τη Θεσσαλονίκη, εκεί όπου στη δεκαετία του '80 τα τείχη αναδεικνύονται από τον Δήμο Βέροιας μέσα σε ένα όμορφο πάρκο. Η αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης μεταφέρεται από το Δημοτικό κατάστημα στο νεόδμητο κτίριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης επί Πέτσα. Η συλλογή αυτή μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '80 αποκτά δική της στέγη, με την παραχώρηση από τον Δήμο Κοζάνης στο Υπουργείο Πολιτισμού ενός νεοκλασικού κτιρίου που έπαθε σοβαρές ζημιές στους σεισμούς του 1995 και επισκευάζεται αυτή την εποχή με χρηματοδότηση του Γ' ΚΠΣ. Εδώ πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα η συμβολή του Φ. Πέτσα στην έρευνα των αρχαιοτήτων του νομού Κοζάνης. Πάνω στα στοιχεία της έρευνας αυτής στηρίχθηκε το σημαντικό αρχαιολογικό έργο της ΙΖ' ΕΠΚΑ –και από το 2004 της Α' ΕΠΚΑ– τα τελευταία 25 χρόνια στον νομό Κοζάνης, που είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνον τη συνέχιση της έρευνας των παλιών θέσεων, αλλά και την αποκάλυψη πολλών και σημαντικών νέων, καθώς και σπουδαίων ευρημάτων. Τα στοιχεία αυτά άλλαξαν τις ως τη δεκαετία του '80 απόψεις για τον απομονωτικό χαρακτήρα των βασιλείων της Άνω Μακεδο-

νίας, καθιστώντας παράλληλα την Αιανή και το Μουσείο της, που κατασκευάστηκε στη δεκαετία του '90, κέντρο των πολύπλευρων αρχαιολογικών δραστηριοτήτων στον νομό Κοζάνης.

Το 1965 ο Φ. Πέτσας μετατίθεται από την ΙΓ' Αρχαιολογική Περιφέρεια στην ΙΔ' Περιφέρεια με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Παραλαμβάνει το κτίριο του Αρχαιολογικού Μουσείου και αρχίζει το έργο της έκθεσης των αρχαιοτήτων σ' αυτό, ενώ η συστηματική παρακολούθηση των ιδιωτικών συλλογών έχει ως αποτέλεσμα τις αθρόες δωρεές αρχαίων από ιδιώτες, που εμπλουτίζουν τις συλλογές του Μουσείου. Παράλληλα διενεργούνται εκτεταμένες ανασκαφές με την εποπτεία του στο ανακτορικό συγκρότημα του Γαλεριού, την αρχαία Αγορά και τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης. Στη Λευκόπετρα Ημαθίας ανασκάπτεται το ιερό της Μητέρας των θεών Αυτόχθονος, οι επιγραφές του οποίου δημοσιεύονται το 2000 σε μία σημαντική μελέτη από τον ίδιο και τους Μ. Χατζόπουλο, Λ. Γουναροπούλου και Π. Πασχίδη. Η ανάδειξη του ιερού της Λευκόπετρας έχει ενταχθεί στο πρόγραμμα της πολιτισμικής Εγνατίας, που αφορά σε μνημεία που γειτνιάζουν με τη σύγχρονη Εγνατία. Στον Λόγγο της Έδεσσας ανασκάπτεται λαξευτούς θαλαμωτούς τάφους και στο Παλατιανό του Κιλκίς διενεργεί επιφανειακή έρευνα σε μία θέση, όπου τις δεκαετίες του '80 και '90 ανασκάφηκε, συντηρήθηκε και αναδείχθηκε ένας σημαντικός αρχαιολογικός χώρος, με χρηματοδότηση του Β' και Γ' ΚΠΣ.

Το 1968 αρχίζει η ανέγερση των αρχαιολογικών μουσείων Πολυγύρου και Κιλκίς και μετά την παραχώρηση εκτάσεων από την τοπική αυτοδιοίκηση κινεί τη διαδικασία για την ίδρυση μουσείων στην Πέλλα και την Έδεσσα, μία διαδικασία που παρά τις καλές αρχικά προοπτικές δεν ευοδώνεται, παρά μόνον στις μέρες μας με την ένταξη του νέου μουσείου της Πέλλας στο Γ' ΚΠΣ και την κατασκευή διαχρονικού μουσείου στην Έδεσσα με τη χορηγία ιδιώτη.

Στην Πέλλα διενεργεί ανασκαφή στο ανάκτορο, στην ακρόπολη, όπως αναφέρεται στις μέρες του, αλλά και στη Νέα Πέλλα, στα λεγόμενα Λουτρά του Μ. Αλεξάνδρου, ενώ φροντίζει για τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου της μακεδονικής πρωτεύουσας με την κατασκευή περίφραξης έργα απορροής των όμβριων υδάτων, τη δημιουργία προσωρινού μουσείου-αποθήκης, παράλληλα με τις συνεχιζόμενες εργασίες συντήρησης των ανασκαφικών ευρημάτων και τη δημιουργία ανασκαφικών αρχείων. Δημοσιεύει τα αποτελέσματα της πρώτης περιόδου ανασκαφών της Πέλλας σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, αλλά ασχολείται και με επιμέρους ευρήματα, όπως ένα σύνολο επιγραφών που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Balkan Studies*. Το ανασκαφικό έργο της Περιφέρειάς του είναι ευρύτατο και στον νομό Χαλκιδικής. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις ανασκαφές του ιερού του Άμμωνος-Διός

στην Άφυτι, την Άκανθο, τα Στάγειρα: επιμελείται την προστασία των ψηφιδωτών της Ολύθνου και, φροντίζει, για την καταγραφή των αρχαιοτήτων του νομού Πιερίας και ειδικότερα του Μουσείου του Δίου.

Δεν πρέπει, τέλος, να λησμονήσουμε ακόμα μία σημαντική προσφορά του Φ. Πέτσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, με τη διάσωση του χώρου της Αρχαίας Αγοράς από την ανέγερση εκεί του Δικαστικού Μεγάρου της πόλης. Ο Φ. Πέτσας πρωτοστάτησε τότε, με τη συμπαράσταση μεγάλης μερίδας του τύπου και των πνευματικών ανθρώπων της πόλης, στη διάσωση των αρχαιοτήτων με την ανύψωση του κίονα της ανατολικής στοάς της Αγοράς μέσα σε μία εβδομάδα, ενέργεια καταλυτική για την τύχη του χώρου, αφού η αναστήλωση αυτή έπεισε τις ως τότε αδιάλλακτες αρχές για τη σπουδαιότητα του συγκροτήματος της Αρχαίας Αγοράς της Θεσσαλονίκης και αποφασίστηκε η μετακίνηση του Δικαστικού Μεγάρου στην περιοχή του λιμανιού της πόλης. Έτσι, ο αρχαιολογικός χώρος της Αγοράς, μετά μάλιστα τη συντήρηση και την ανάδειξή του μέσα στα πλαίσια του Β' και Γ' ΚΠΣ, είναι σήμερα ένας από τους σπουδαιότερους της πόλης.

Η ΙΖ' ΕΠΚΑ (με αρμοδιότητα στους νομούς Ημαθίας, Πέλλας, Φλώρινας, Καστοριάς, Κοζάνης ως το 2004, χωρίς τον νομό Κοζάνης από το 2004 κ.ε., καθώς αυτός μαζί με τον νομό Γρεβενών αποτέλεσαν την Λ' ΕΠΚΑ, και χωρίς τους νομούς Φλώρινας και Καστοριάς από 1.6.2006, που αποτέλεσαν την ΚΘ' ΕΠΚΑ) συνεχίζει τη λειτουργία μεγάλου τμήματος των αρχαιολογικών περιφερειών που διηύθυνε ο Φ. Πέτσας, στηριζόμενη πολλές φορές στο έργο εκείνου που για 30 περίπου χρόνια υπήρξε για τη Μακεδονία μία εξέχουσα προσωπικότητα, με ανεκτίμητη προσφορά στην αρχαιολογική έρευνα, την προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων, αλλά και τη διαχείρισή τους. Η έκφραση «επί Πέτσα», που πάρα πολύ συχνά ακούγεται στις επιστημονικές συζητήσεις μας, πιστεύω ότι δεν θα πάψει να χρησιμοποιείται ποτέ από τους αρχαιολόγους της Μακεδονίας.